

Dinleme Sanatı

Bereşit

İlk günah tam olarak neydi? İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı neydi? Acaba bu tür bir bilgi, yasak olması gereken ve ancak günah yoluyla elde edilebilecek, kötü bir şey miydi? İyi ile kötü arasındaki farkı bilmek, insan olmanın esaslarından biri değil midir? Bu, bilginin en yüksek şekillerinden biri değil midir? Öyleyse Tanrı, onu sağlayan meyveyi neden yasaklamıştı?

Her halükârda, Adam ve Hava, bu bilgiye, tam da “Tanrı’nın suretinde ve benzeyişinde” yaratılmış olmaları vesilesiyle, meyveyi yemeden önce de zaten sahip değiller miydi? Kuşkusuz, Tanrı tarafından kendilerine “Verimli olun ve çoğalın. Doğa üzerinde egemen olun. Ağaçtan yemeyin” emrinin verilmiş olduğu gerçeğinin ta kendisi bunu gerektirmektedir. Bir insanın herhangi bir emri anlayabilmesi için, ona itaat etmenin iyi ve itaatsizlik etmenin kötü olduğunu bilmesi şarttır. Dolayısıyla Adam ve Hava, İyi ve Kötü konusundaki bilgiye, en azından potansiyel olarak çoktan sahipti. Öyleyse meyveyi yedikleri zaman ne değişmişti? Bu sorular o kadar derine ulaşmaktadır ki, anlatımı bütünüyle anlaşılabilir hale getirme tehdidini de beraberlerinde getirmektedir.

Rambam bunun farkındaydı. Şaşırılmışlar İçin Kılavuz adlı ünlü eserinin neredeyse en başında bu hadiseyi ele almasının sebebi de buydu (bkz. Kitap 1, Bölüm 2). Ancak verdiği cevabın ta kendisi kafa karıştırıcıdır. Meyveyi yemeden önce, der Rambam, ilk insanlar gerçek ve yalan arasındaki farkı bilmekteydiler. Meyveyi yemekle elde ettikleri, “genel olarak kabul edilen şeyler” hakkındaki bilgiydi: örneğin iyi ile kötü, güzel ve çirkin arasındaki fark. Fakat Rambam “genel olarak kabul edilen şeyler” ifadesiyle neyi kastetmektedir? Mesela cinayetin kötü ve dürüstlüğü iyi olduğu, genel olarak kabul edilir. Acaba Rambam, ahlakın sadece insanların hemfikir oldukları normlardan ibaret olduğunu mu söylemek istemektedir? Tabii ki hayır. Kastettiği şudur: Meyveyi yedikten sonra erkek ve kadın, çıplak oldukları için utanmışlardı ve bu, yalnızca sosyal bir uzlaşma meselesidir, zira çıplaklık herkesin utandığı bir şey değildir – sadece çıplaklığın utançla bağdaştırılması “genel olarak kabul edilen” bir durumdur. Ama insanın çıplak olduğu için utanmasını “İyi ve Kötüyü bilmek” olarak tanımlamak nasıl mümkün olabilir? Bu hiç de o tür bir şey gibi görünmemektedir. Giyim normları etikten ziyade estetikle ilgilidir.

Tüm bunlar fazlasıyla anlaşılabilir niteliktedir; veya en azından benim için öyleydi – ta ki İkinci Dünya Savaşı tarihinin en büyüleyici anlarından birine rast gelene kadar.

Pearl Harbor’a Aralık 1941’de düzenlenen saldırının ardından, Amerikalılar, kültürünü anlamadıkları bir ulusa – Japonya’ya – karşı savaşa girmek üzere olduklarını anlamışlardı. Bu nedenle, Japon zihniyetini açıklaması için, yirminci yüzyılın büyük antropologlarından birini, Ruth Benedict’i görevlendirdiler. Benedict bu görevi yerine getirdi. Savaşın sona ermesiyle Benedict bu konudaki fikirlerini *The Chrysanthemum and the Sword*¹ adlı kitabında yayımladı. Merkezi vargılarından biri, utanç kültürleri ile kabahat kültürleri arasında yaptığı ayrımıdır. Utanç kültürlerinde en yüksek değer, onurdur. Kabahat kültürlerindeki en yüksek değer ise dürüstlüktür. Utanç, başkalarının bizden beklentilerine uygun hareket etmekte başarısız olduğumuz için kendimizi kötü hissetmektir. Kabahat, veya daha doğrusu suçluluk, ise kendi vicdanımızın bizden talep ettiklerine uygun hareket etmekte

¹ Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1946) [*Krizantem ve Kılıç* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019)].

başarısız olduğumuz zaman duyduğumuz histir. Utanç başkalarının etkisiyle gerçekleşir. Suçluluk ise içten kaynaklanan bir etkidir.

Filozoflar – aralarında Bernard Williams – utanç kültürlerinin genellikle görsel olduklarına işaret etmişlerdir. Utancın kendisi, başka insanların gözünde nasıl görüldüğünüzle (veya nasıl görüldüğünüzü düşündüğünüzle) alakalıdır. Utanca verilen içgüdüsel tepki, o anda görünmez veya başka bir yerde olmayı dilemektir. Buna karşılık, suçluluk çok daha içseldir. Görünmez veya başka bir yerde olmakla ondan kaçamazsınız. Başkasının sizi görüyor veya görmüyor olmasından bağımsız olarak, vicdanınız size gittiğiniz her yerde refakat eder. Kabahat kültürleri, göze değil, kulağa bağlı kültürlerdir.

Bu tezadı aklımızda tutarak, ilk günahın hikâyesini artık anlayabiliriz. Bu günah tümüyle görünümle, utançla, görüşle ve gözle ilgilidir. Yılan, kadına “Tanrı, ondan yediğiniz gün gözlerinizin açılacağını ve Tanrı gibi, İyi ve Kötüyü bilir hale geleceğinizi biliyor” demektedir (Bereşit 3:5). Gerçekte olan da budur: “İkisinin de gözleri açıldı ve çıplak olduklarını anladılar” (p. 7). Tora’nın vurguladığı şey, ağacın görünümüdür. “Kadın, ağacın yemeye uygun, gözler için arzu uyandırıcı olduğunu ve ağacın zekâ elde etme konusunda çekici olduğunu gördü” (p. 6). Anlatımdaki anahtar duygu, utançtır. Meyveyi yemeden önce, ikisi de “çıplaktılar; ancak [bu durumdan] utanmıyorlardı” (2:25). Meyveyi yedikten sonra utanç hissetmekte ve gizlenmeye çalışmaktadırlar. Anlatımın tüm bileşenleri – meyve, ağaç, çıplaklık, utanç – utanç kültürlerinin tipik özelliklerinden olan görsel ögeye sahiptir.

Ama Yahudilikte bizler, Tanrı’nın görüldüğüne değil, duyulduğuna inanırız. İlk insanlar hakkında, “Tanrı’nın, günün rüzgarıyla bahçe içinde dolaşan Sesi’ni duydular” (Bereşit 3:8) diye anlatılmaktadır. Adam, Tanrı’ya cevap verirken “Bahçede sesini duydum... ve korktum; çünkü çıplaktım. Bu yüzden gizlendim” (p. 10) demektedir. Çiftin yaptığı şey hakkındaki kasıtlı, hatta mizahi ironiye dikkat edin. Bahçe içinde Tanrı’nın Sesi’ni duyduktan sonra “bahçenin ağaçlarının arasında Tanrı’dan saklandılar” (p. 8). Ama insan bir sesten saklanamaz. Saklanmak, görünmemeye çalışmak demektir. Utanç duygusu karşısında verilen, hızlı, içgüdüsel bir tepkidir. Ama Tora, utanç değil, kabahat kültürünün mükemmel bir örneğidir ve kabahatten, suçluluktan, saklanarak kaçmak mümkün değildir. Suçluluğun görünümle hiç alakası yoktur; vicdanla, Tanrı’nın insan kalbindeki Sesi ile her yönden alakası vardır.

İlk insanların Eden Bahçesi’ndeki günahı, kulaklarının değil, gözlerinin ardından gitmiş olmalarıdır. Eylemlerinde belirleyici olan, “duydukları”, yani Tanrı’nın kendilerine ağacın meyvesinden yememelerini emreden sözü değil, “gördükleri”, yani ağacın güzelliğiydi. Bunun sonucu da, İyi ve Kötü hakkında gerçekten de bir bilgi – ama yanlış türden bir bilgi – elde etmeleri olmuştur. Suçluluk değil, utanç; vicdan değil, görünüm temelli bir etik elde etmişlerdir. Kanımca Rambam’ın, gerçek-ve-yalan ile “genel olarak kabul edilen şeyler” arasında bir ayırım yapmakla kastettiği budur. Suçluluk odaklı bir etik, içsel sesle ilgilidir ve bu ses size, “şu gerçek, şu yalan” dediği kadar açık bir şekilde “şu doğru, şu yanlış” der. Ama utanç odaklı bir etik, sosyal uzlaşma ve normlarla bağlantılıdır. Başkalarının sizden beklentilerini karşılamak veya karşılamamak meselesinden ibarettir.

Utanç kültürleri esas olarak sosyal uyumluluk kurallarına dayanır. Sosyalleşmenin, mensubu olduğunuz grubun değerlerini içselleştirme şeklini aldığı insan gruplarına aittir; öyle ki, bu değerlere aykırı davrandığınız zaman, şayet insanlar yaptığınız şeyi keşfederlerse onurunuzu veya itibarınızı kaybedeceğinizin bilinciyle, mahcubiyetin daha keskin bir şekli olan utanç duygusunu hissedersiniz.

Yahudilik tam da bu türden olmayan bir ahlak sistemidir, çünkü Yahudiler, diğer herkesin yaptıklarına ayak uydurmazlar. Hahamlarımızın söyledikleri üzere, tüm dünya bir taraftayken, Avraam diğer tarafta olmaya hazırды. Aman, Yahudiler hakkında “Yasaları diğer tüm halklarınkinden farklı” (Ester

3:8) demektir. Yahudiler birçok kez, çağın putlarına, genelgeçer bilgiye, “çağın ruhuna”, siyaseten doğruya meydan okuyan “put kırıcılar” olmuşlardır.

Eğer Yahudiler çoğunluğun peşinden gitselerdi, uzun zaman önce tarih sahnesinden silinirlerdi. Tanah döneminde Yahudiler, putperest bir dünyadaki tek monoteistlerdi. Tanah sonrası dönemin büyük kısmı boyunca da, yaşadıkları toplumlar içinde çok küçük bir ulusal ve dini azınlık teşkil etmişlerdir. Yahudilik, sürü içgüdüsüne karşı canlı bir protestodur. Bizimkisi, insan ırkının söyleşisi içinde aykırı ve muhalif bir sestir. Dolayısıyla Yahudilik etiği, bir görünüm, bir onur ve utanç meselesi değildir. Tanrı'nın Sesi'ni ruhun derinliklerinde duyma ve ona itaat etme meselesidir.

Adam ve Hava ile ilgili dram, elmalar veya cinsellik veya ilk günah veya “düşüş” hakkında değildir – tüm bunlar Yahudi olmayan Batı'nın yorumlarıdır. Bu dram, daha derin bir şeyle ilgilidir. Bize, ona uygun yaşamamız çağrısında bulunan ahlak türüyle ilgilidir. Bize diğer herkesin yaptığı şeyler mi hükmedecektir; sanki ahlak siyasetmiş gibi, çoğunluğun iradesi mi egemen olacaktır? Duygusal ufkumuz her yönden sosyal niteliğe sahip iki duygu – onur ve utanç – ile mi kısıtlanacaktır? Kilit değerimiz görünüm müdür; başkalarına nasıl görüldüğümüz müdür? Yoksa tamamen farklı bir şey, Tanrı'nın sözüne ve isteğine kulak vermeye ve itaat etmeye gönüllü olmak mıdır? Eden Bahçesi'nde Adam ve Hava prototipik insani tercihle yüz yüze kalmışlardı. Gözlerinin gördükleri (ağaç ve meyvesi) ile kulaklarının duydukları (Tanrı'nın emri) arasında bir tercih yapmaları gerekiyordu? İlkini seçtikleri için, suçluluk değil, utanç duymuşlardı. Bu, “İyi ve Kötüyü bilmenin” bir şeklidir, ama Yahudiliğin bakış açısından bu, yanlış olan şekildir.

Yahudilik, görmeye değil, dinlemeye dayanan bir inanç sistemidir. Bu, Yahudilikte görsel hiçbir ögenin olmadığı anlamına geliyor değildir. Bu ögeler de vardır, ama birincil değildir. Dinlemek, mukaddes bir görevdir. Yahudilikteki en ünlü emir Şema Yisrael, “Dinle Yisrael”dir. Avraam, Moşe ve peygamberleri kendi çağdaşlarından farklı kılan, başkalarının duyamadığı sesi duyabilmiş olmalarıdır. Tanah'ın en dramatik sahnelerinden birinde, Tanrı, Eliyau'ya, şiddetli rüzgârda, depremde veya ateşte değil, “tiz, dingin seste” olduğunu öğretmiştir (Melahim I 19:12).

Tanrı'yı veya bir insan akranımızı nasıl dinleyeceğimizi öğrenmek, eğitimi, odaklanmayı ve ruhumuzun içinde sessizlik yaratmayı gerektirir. Görmek, bize, yaratılmış olan dünyanın güzelliğini gösterir, ama dinlemek, bizi başka birinin ruhuna ve bazen de – bizimle konuşurken, bize çağrıda bulunurken, bizi dünyadaki görevimize davet ederken – Bizzat Tanrı'nın ruhuna bağlar.

Bana Tanrı'nın nasıl bulunabileceği sorulacak olsaydı, “Dinlemeyi öğrenin” derdim. Evrenin şarkısını dinleyin; kuşların şakımasındaki, ağaçların hışırdamasındaki, dalgaların kabarıp kırılmasındaki şarkıyı dinleyin. Duanın şiirini, Teilim'in müziğini dinleyin. Sizi sevenleri ve sizin sevdiğinizleri derinlemesine dinleyin. Tanrı'nın Tora'daki sözlerini dinleyin ve onların size hitabına kulak verin. Asırlar boyunca, metinlerin ima ve nüanslarını duymaya çalışmış olan Hahamların tartışmalarını dinleyin.

Sizin veya başkalarının nasıl görüldüğü hakkında endişelenmeyin. Görünümler âlemi, bir maskeleyme, tebdil-i kıyafet ve gizlenme dünyasıdır. Dinlemek kolay değildir. Onu zor ve aşılması güç bulduğumu itiraf ediyorum. Ama ruhla ruh, ego ve diğer, ben ve Tanrısal arasındaki derin uçuruma köprü olabilecek tek şey dinlemektir.

Yahudi maneviyatı, dinleme sanatıdır.²

² Yahudilikte dinleme temasını ilerleyen haftalarda, özellikle de Bamidbar *peraşasına* – “Sessizliğin Sesi” – ve Ekev *peraşasına* – “Dinlemenin Maneviyatı” vardığımız zaman daha geniş bir şekilde ele alacağız.

ŞABAT SOFRASI İÇİN SORULAR:

1. Acaba tarihte Yahudiliğin bir utanç kültürü değil de kabahat/suçluluk kültürü olduğunu ortaya koymuş örnek Yahudiler aklınıza geliyor mu?
2. Dinlemek ne açıdan önemli bir Yahudi değeridir?
3. Utanç ve suçluluk arasındaki farktan kendi hayatınız için hangi dersleri öğrenebilirsiniz?